

СЕКЦІЯ 3
СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

SOCIAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF NATIONAL IDENTITY

Статтю присвячено аналізу соціальних чинників, що впливають на формування національної ідентичності в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням уваги до питань національної ідентичності в умовах глобалізаційних процесів, міграції та політичної нестабільності, які загострюють питання самовизначення та національної єдності в багатьох країнах світу. Формування національної ідентичності є ключовим елементом стабільності та розвитку держав, оскільки воно визначає рівень соціальної інтеграції та підтримки національних цінностей.

Метою статті є дослідження соціальних детермінант, які впливають на процес становлення національної ідентичності, а також визначення їх взаємозв'язку і взаємодії. Основну увагу приділено вивченню культурної спадщини, історичної пам'яті, соціальних норм, політичних інститутів.

У статті зазначено і систематизовано підходи до вивчення національної ідентичності. Крім того, враховано розвиток національної ідентичності впродовж дорослішання людини і зміну факторів впливу на її формування залежно від вікових задач і навколишнього середовища. Проаналізовано вплив війни на формування національної ідентичності. Національна ідентичність трактується, зокрема, як необхідність для існування в соціальному середовищі, а не суто індивідуальний вибір. У статті розглядається фактор ЗМІ, медіа і соціальних мереж як активний елемент формування національної ідентичності в сучасному світі. У дослідженні піднято питання щодо найбільш вагомих соціальних факторів впливу на національну ідентичність, особливо з погляду вікових особливостей розвитку людини, вікових криз і вікових задач. У кожен цей період на національну ідентичність різні фактори впливають по-різному, що і є зоною наукового інтересу для подальших емпіричних досліджень у цьому напрямі.

Ключові слова: національна ідентичність, соціальні детермінанти, становлення національної ідентичності, вікові особливості формування.

The article is devoted to the analysis of social factors affecting the formation of national identity in the conditions of modern socio-political transformations. The relevance of the study is due to the growing attention to issues of national identity in the context of globalization processes, migration and political instability, which exacerbate the issues of self-determination and national unity in many countries of the world. The formation of national identity is a key element of the stability and development of states, as it determines the level of social integration and support of national values.

The purpose of the article is to study social determinants that influence the process of formation of national identity, as well as to determine their relationship and interaction. Emphasis is placed on the study of cultural heritage, historical memory, social norms, political institutions.

The article identifies and systematizes approaches to the study of national identity. Among other things, the article takes into account the development of national identity during the process of growing up and the change in factors influencing its formation depending on age and environment.

The article notes the impact of war on the formation of national identity. National identity is also interpreted, in particular, as a necessity for existence in the social environment, rather than a purely individual choice. The article examines the factor of mass media, media and social networks as an active factor in the formation of national identity in the modern world.

The article raises the issue of the most important social factors influencing national identity, especially in terms of age-related peculiarities of human development, age-related crises and age-related tasks. In each of these periods, different factors influence national identity in different ways, which is an area of research interest for further empirical research in this area.

Key words: national identity, social determinants, formation of national identity, age peculiarities of formation.

УДК 159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.2.22>

Гальцева Т.О.

д.психол.наук, доцент,
завідувачка кафедри загальної
та соціальної психології
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Зіненко О.С.

аспірант
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Вступ. Актуальність теми національної ідентичності в сучасній Україні важко переоцінити, оскільки національна ідентичність є складним і багатогранним явищем, яке впливає на кожного члена суспільства, визначаючи його місце в культурному, соціальному та політичному просторі. У сучасному світі, де глобалізація і технологічні зміни суттєво змінюють уявлення про націю, про-

блема становлення та підтримки національної ідентичності набуває особливого значення. Водночас процес формування національної ідентичності нерозривно пов'язаний із соціальними детермінантами, які впливають на особистість упродовж усього життя.

Соціальні фактори, як-от освітня система, вплив засобів масової інформації, культура, музика, тра-

диції, а також суспільно-політичні події, відіграють важливу роль у формуванні та підтримці національної ідентичності. Наприклад, освіта сприяє розвитку свідомості молоді щодо національних цінностей та символів, що є основою для подальшого формування національної самосвідомості. Водночас події, пов'язані з воєнними конфліктами, можуть суттєво впливати на зміну національної ідентичності, посилюючи почуття належності до певної нації.

Однак, попри значну кількість наукових досліджень, присвячених вивченню національної ідентичності, комплексний підхід до аналізу соціальних детермінант цього явища все ще не досить розроблено. Це зумовлює необхідність більш глибокого вивчення процесів становлення національної ідентичності, зокрема через призму впливу різноманітних соціальних чинників.

Постає питання: як саме соціальні чинники взаємодіють між собою у процесі формування національної ідентичності? Відповідь на це питання дозволить не тільки глибше зрозуміти механізми становлення національної ідентичності, але й знайти нові підходи до підтримки і розвитку національної ідентичності в умовах сучасних викликів.

Метою статті є теоретичне дослідження соціальних детермінант, які впливають на формування національної ідентичності.

Основна частина. Національна ідентичність є центральним елементом самовизначення особистості та колективу, який відображає зв'язок індивіда або колективу з певною нацією. Це не просто сукупність спільних ознак, як-от мова, культура чи територія, але й відчуття належності до певної спільноти, яке формує основу для колективної самосвідомості. Національна ідентичність включає історичну пам'ять, культурні традиції, цінності та вірування, які передаються з покоління в покоління, створюючи унікальний соціальний і культурний простір для кожної нації [1].

Цей процес, на перший погляд, може здаватися природним і невід'ємним від життя суспільства, однак національна ідентичність формується під впливом різних факторів, які можуть як зміцнювати, так і послаблювати це почуття єдності. У контексті сьогодення, коли нації стикаються з викликами глобалізації, міграції та культурної дифузії, поняття національної ідентичності стає все більш багатозначним і складним [3].

Існує кілька основних підходів до розуміння національної ідентичності, кожен з яких пропонує свій погляд на те, що саме визначає цей феномен [2–5]:

- культурний підхід визначає національну ідентичність через спільні культурні практики, традиції, мову, релігію та символи (Ентоні Сміт, Бенедикт Андерсон, Ернест Геллнер);

- політико-правовий підхід орієнтується на роль держави, громадянства, законів та інституцій у формуванні національної ідентичності (Роджер Бруейкер, Ерік Хобсбаум, Юрген Габермас);

- соціально-психологічний підхід зосереджується на соціальній взаємодії, груповій динаміці, міжособистісних відносинах і процесах ідентифікації (Генрі Теджфел, Джон Тарнер, Майкл Білліг);

- етнічний підхід наголошує на етнічному походженні, спільних міфах та історичних коренях як основі національної ідентичності (Кліффорд Гірц, Джон Армстронг, Адам Сміт);

- інструменталістський підхід розглядає національну ідентичність як інструмент для досягнення політичних, економічних або соціальних цілей (Пол Р. Брасс, Ентоні Сміт, Ерік Хобсбаум);

- глобалізаційний підхід вивчає вплив глобалізації та новітніх технологій на зміни в національній ідентичності, її динамічність та адаптивність (Зіґмунт Бауман, Манюель Кастельс, Арджун Аппадурай);

- конструктивістський підхід вбачає національну ідентичність як соціальний конструкт, що формується і трансформується через дискурс (Бенедикт Андерсон, Ерік Хобсбаум, Джон Брюер);

- модерністський підхід визначає національну ідентичність як продукт модернізації та розвитку національних держав (Ернест Геллнер, Карл Дойч, Ентоні Сміт).

Помилковим буде твердження, що ідентичність загалом та національна ідентичність формуються під впливом виключно одного чинника. Роль ідентичності варто розглядати під різними кутами. Вона є багатшаровим явищем, яке включає як індивідуальні, так і колективні аспекти. Різноманітність підходів до її розуміння свідчить про складність цього феномену, що потребує глибокого і всебічного аналізу.

Процес формування національної ідентичності не є миттєвим або постійним, він розвивається впродовж усього життя людини, змінюючись і набуваючи нових форм у різних вікових періодах. Ідентичність починає формуватися ще з раннього дитинства, коли дитина вперше стикається з культурними символами та ідентифікує себе з конкретною нацією через сім'ю, мову та традиції. Це пасивне накопичення знань і досвіду, яке закладає основу для майбутнього самовизначення. Національна ідентичність у цьому віці є, скоріше, відображенням ідентичності батьків та оточення. Однак цей процес продовжує розвиток на наступних етапах життя, коли нові соціальні та культурні групи починають впливати на самовизначення людини. А.Н. Османова описує формування ідентичності дитини як пасивного об'єкта впливу навколишнього середовища [3].

У підлітковому віці ідентичність стає більш свідомою, коли молода людина активно починає власноруч шукати своє місце у світі, зокрема через національні ідентифікатори. Відтоді відбувається переосмислення тих національних цінностей, які були отримані в дитинстві та змінюються під впливом соціального середовища, освіти та інформації, що отримує дитина з різних джерел. Підлітки і молодь починають переосмислювати свої цінно-

сті та культурні орієнтири, протестуючи проти встановлених норм.

У дорослому віці національна ідентичність зазвичай стає більш усвідомленою, оскільки людина вже має сформовану систему цінностей та поглядів на основі закладених у дитинстві й переглянутих у молодості. У зрілому віці спостерігаються зміни ідентичності у зв'язку з політичними, соціальними або особистими подіями. Вона проявляється через громадську активність, політичні позиції або участь у культурних заходах.

Отже, національна ідентичність є складним феноменом, становлення якого відбувається на різних етапах життя людини під впливом різних соціальних інституцій. Її онтологічні аспекти відображають глибинний зв'язок між індивідом та нацією, який формується через особистісний і колективний досвід.

Соціальні чинники відіграють значну роль у формуванні ідентичності людини, здійснюючи прямий та неопосередкований вплив. До соціальних чинників можна віднести вплив освітніх закладів, воєнних подій, соціально-політичних конфліктів, роль засобів масової інформації та соціальних мереж, культуру, музику, традиції. Тему щодо походження та поширення націоналізму активно досліджував Бенедикт Андерсон. Він пропонує ідею, що нація є «уявленою спільнотою». Вона «уявлена» не в тому сенсі, що не існує, а в тому, що члени цієї спільноти не знають більшості інших її членів особисто, однак вони мають почуття єдності завдяки загальній культурі, мові та символам [7].

Система освіти є інструментом, через який молоде покоління засвоює основні національні цінності, культурні традиції, історичні знання та сприяє усвідомленню приналежності до власної нації. З ранніх років діти, які відвідують навчальні заклади, стикаються з низкою елементів, що підтримують національну самосвідомість, – це мова, культура, національні символи, історія та патріотичне виховання. Освіта сприяє не лише розвитку особистості, але й слугує засобом соціалізації, який забезпечує ідентифікацію особи з її національною спільнотою [4].

Освітня система виступає джерелом для трансляції національної ідеї. Через обов'язкове навчання та освітні програми молоді люди здобувають базові знання про своє національне походження, історію держави, її традиції та культурні особливості. Це є основою для майбутньої ідентифікації громадян із певною нацією та суспільством.

Шкільна програма часто відображає державну політику щодо національної ідентичності. Навчальні матеріали, які містять історичні події, літературу, культурні тексти та інформацію про досягнення нації, формують у дітей та підлітків розуміння національних пріоритетів і цінностей. Особливо важливим аспектом є вивчення історії. Викладання історії здатне виховувати почуття гідності за націю та сприяти формуванню патріотизму.

Освітні заклади виконують роль платформ для критичного переосмислення національних наративів. У процесі навчання учні здобувають навички критичного мислення, що дає їм можливість аналізувати та оцінювати національні події, встановлювати зв'язок між минулим і сучасністю. Це сприяє формуванню глибокого розуміння власної ідентичності, яка може включати як патріотичні погляди, так і елементи критичного переосмислення національних міфів. Еміль Дюркгейм наголошував, що освіта є важливим соціальним інструментом, який сприяє не тільки інтелектуальному розвитку, але й інтеграції людини в національну спільноту [4; 6].

Неможливо не оцінити роль воєнних подій як чинника формування національної ідентичності. У 2022 році повномасштабне вторгнення країни-агресора в Україну породило потужний громадянський рух, включаючи волонтерів, добровольців і небайдужих громадян. Воєнні події завжди є глибоким потрясінням для суспільства, особливо якщо вона ставить під загрозу національну ідентичність загалом.

У таких умовах воєнні дії стають вагомими чинниками для зміни світогляду та посилення патріотичних поглядів. Коли люди стикаються з безпосередньою загрозою існування своєї держави, культури, способу життя, у них виникає більш глибоке усвідомлення власної приналежності до національної спільноти. Це спільне зовнішнє та внутрішнє протистояння агресору стає об'єднуючим фактором для всіх членів суспільства, незалежно від їх відмінностей у поглядах, соціальному статусі чи походженні.

Під час воєнних конфліктів національна ідентичність набуває значення не лише як індивідуальний вибір, а й як соціальна необхідність. Суспільство схильне верифікувати себе з нацією та державою, розглядаючи це не лише як виконання патріотичного обов'язку, але й як можливість забезпечення кращого майбутнього для себе та наступних поколінь.

У такий період важливу роль відіграє ідентифікація з національними символами, вони стають знаками протистояння та об'єднання і мотиваційними гаслами, які надихають суспільство. Воєнні події пробуджують відчуття єдності в суспільстві, коли індивідуальні інтереси відходять на другий план, поступаючись місцем спільній меті – збереженню нації та держави.

В умовах війни громадянська активність стає надзвичайно важливим елементом суспільного життя – активізує населення, спонукаючи його брати участь у захисті країни не лише на полі бою, але й через волонтерську діяльність, соціальні ініціативи, інформаційну боротьбу. Це створює нові форми суспільної взаємодії, в яких національна ідентичність проявляється через активну участь у спільній боротьбі [5].

Зазвичай інтенсивність громадянської активності під час війни набуває розповсюдженого

характеру. Люди починають діяти злагоджено заради загальної мети, об'єднуючись у волонтерські організації, рухи спротиву, інформаційні кампанії. Участь у цих процесах сприяє не тільки зростанню суспільної свідомості, але й формуванню відчуття власної значущості в контексті загальнонаціональної боротьби. У цій ситуації в особистості виникає усвідомлення важливості свого вкладу в досягнення загальної мети.

Вагомою частиною в забезпеченні воєнного супротиву та збереженні національної ідентичності являється мобілізація. Громадяни відчувають свою відповідальність за майбутнє держави, що сприяє формуванню національної свідомості. О.В. Суший висловлює думки щодо ролі воєнних подій у формуванні національної ідентичності. Зокрема, вчений підкреслює, що війни та зовнішні загрози створюють умови для виникнення нових форм соціальної згуртованості, що особливо помітно у випадку України на тлі зовнішньої агресії та анексії територій. Воєнні події стають каталізатором для посилення національного єднання і громадянської самоорганізації. У цих умовах нація об'єднується довкола спільної мети захисту своєї ідентичності та суверенітету, що сприяє формуванню ідентичності на глибшому рівні, де поєднуються культура, історія і спільна відповідальність за майбутнє.

Крім того, О.В. Суший зазначає, що воєнні конфлікти змінюють психологічний ландшафт суспільства, викликаючи як почуття патріотизму, так і соціальну напруженість. Проте саме в цих важких умовах народжуються нові соціально-психологічні моделі, які можуть допомогти згуртувати людей та мінімізувати ризики конфронтації, що є важливим для стійкості нації [2].

Не менш важливими соціальними детермінантами формування національної ідентичності виступають засоби масової інформації та соціальні мережі.

Засоби масової інформації (ЗМІ) є одним із найважливіших інструментів формування та трансляції національної ідентичності. Через телебачення, радіо, газети та інші традиційні медіа суспільство отримує інформацію про власну культуру, історію, мову, політичні й соціальні цінності, які є складовими частинами національної свідомості. ЗМІ впливають на колективну свідомість, створюючи та підтримуючи наративи, які допомагають людям ідентифікувати себе як частину нації.

З розвитком технологій та інтернету соціальні мережі стали великим поштовхом для розуміння та мотивації до подальшого вивчення національної ідентичності. Натепер соціальні мережі є не лише методом спілкування, але й можливістю для висловлювання своїх переконань та подальшої інтеграції їх у громадській діяльності. Через Facebook, Instagram, Twitter, TikTok та інші платформи можна спостерігати за формуванням спільнот, користувачі об'єднуються навколо певних цінностей, культурних символів, політичних ідей, що

безпосередньо впливають на формування національної ідентичності.

Платформи соціальних мереж дозволяють поширювати новини, думки, ідеї швидше та ширше, ніж будь-які інші медіа, формуючи ставлення до певних подій. В умовах воєнних конфліктів, як це спостерігається в Україні, соціальні мережі стали ключовим інструментом для формування патріотичних настроїв, організації волонтерських рухів і збору допомоги.

Сім'я є базовим осередком, в якому відбувається первинна соціалізація і передача національних цінностей. Вплив сім'ї на становлення національної ідентичності важко переоцінити, адже саме в родині закладаються перші уявлення про націю, культуру, історію та мову. Діти вбирають у себе національні символи, з якими асоціюються їхні батьки, і часто формують свої погляди на основі того, як це представлено в родинному колі [1].

Роль сім'ї не обмежується лише трансляцією знань про національні цінності. Батьки та інші члени родини формують емоційне ставлення до національної спадщини, що допомагає дитині створити позитивний або негативний образ своєї нації. Наприклад, розмови про історичні події, святкування національних свят або участь у релігійних та культурних традиціях можуть суттєво вплинути на те, як людина сприйматиме свою національну ідентичність у майбутньому.

Виховання можна вважати системним процесом передачі культурних цінностей, які формують національну ідентичність особистості. Через виховання дитина дізнається про свою національну приналежність і отримує базові уявлення про те, що означає бути частиною певної нації. Важливу роль у цьому процесі відіграють не лише слова та пояснення, але й особистий приклад батьків, їхня активна участь у культурному житті нації [5].

Культурні традиції, що передаються через виховання, включають не тільки історичні знання або мову, але й етичні норми, релігійні вірування та поведінкові моделі, характерні для певного народу. Наприклад, у багатьох культурах повага до старших або певні ритуали святкування визначають, як людина розуміє свою приналежність до національної спільноти. Виховання та оточення особи являється важливим аспектом у формуванні особистості людини і будівництві її поглядів, вони формують основу для подальшого розвитку ідентичності, яка розвивається та еволюціонує протягом усього життя.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що соціальні фактори мають суттєвий вплив на становлення національної ідентичності.

Освітня система виступає ключовим інструментом передачі національних цінностей через шкільну програму та патріотичне виховання.

Засоби масової інформації та соціальні мережі відіграють важливу роль у поширенні національних наративів і формуванні громадської думки, зокрема в умовах сучасних цифрових реалій.

Культура і традиції допомагають зміцнювати національну свідомість, підкреслюючи важливість спільної історії та символів.

Воєнні події та соціально-політичні конфлікти сприяють посиленню національної ідентичності через загальну мобілізацію та громадянську активність, що створює сильніше відчуття приналежності до нації.

Особливу роль у формуванні національної ідентичності відіграє соціальна інтеграція. Соціальна згуртованість досягається шляхом тривалих випробувань, і це явище охоплює різні верстви населення, зокрема етнічні, культурні, та релігійні групи.

Політичні інститути забезпечують нормативну базу для громадської взаємодії і сприяють створенню умов для формування спільного бачення національного розвитку.

Родина та виховання виступають первинним середовищем, де закладаються основи національної свідомості, а сімейні традиції стають першими елементами передачі культурних цінностей. Важливим є також те, що батьки через свій приклад формують позитивне або негативне ставлення до нації, що впливає на подальший розвиток національної свідомості і ідентичності людини.

Отже, питання національної ідентичності потребує подальших емпіричних досліджень щодо взаємозв'язку і взаємовпливу різних соціально-психологічних детермінант її розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Синельников Р.Ю. Психологічні чинники громадянської ідентичності особистості : дис. ... канд. псих. наук : Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2019. 227 с.
2. Суший О.В. Соціальна психологія націєтворення: концептуальні засади і методологічні принципи дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Вип. 41 (44). С. 3–19.
3. Османова А.М. Психологічні детермінанти розвитку ідентичності особистості у працях зарубіжних і вітчизняних вчених. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: психологія*. 2020. Т. 31 (70). № 1. С. 45–52.
4. Крисаченко В. Соціально-психологічні детермінанти формування нової української політичної нації: вчування в буття. *Українознавство*. 2023. № 2(87). С. 8–27.
5. Петровська І. Соціально-психологічні чинники становлення громадянської ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2020. № 49. С. 269–295.
6. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. Вип. 30. С. 17–22.
7. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ, 2001. 272 с.